

Definities gerelateerd aan vrijheidsbeperkende maatregelen, m.n. afzondering en fixatie:

Versie: 12 december 2024

Auteur: Departement Zorg

Duiding bij deze definities:

Een aantal begrippen m.b.t. de preventie of (onder strikte voorwaarden) correcte humane toepassing van vrijheidsbeperkende maatregelen en met name afzondering en fixatie in de residentiële sectoren van het beleidsdomein WVG worden hieronder weergegeven.

De definities van afzondering en fixatie werden een 1e keer vastgelegd door het Managementcomité Welzijn, Volksgezondheid en Gezin van februari 2019. Deze definities werden aangevuld met termen die aan bod komen in de multidisciplinaire richtlijnen en aanbevelingen die het Steunpunt WVG ontwikkeld heeft voor de preventie en toepassing van afzondering en fixatie in de residentiële geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen¹, in de brede residentiële jeugdhulp² en in de zorg voor personen met een handicap³. Daarnaast werden deze definities ook gebaseerd op het onderzoek naar een Minimale Gegevensset rond Vrijheidsbeperkende Maatregelen in kader van het VIA5-project 'Omgaan met Agressie'⁴.

Deze nieuwe versie van de definities werd opnieuw goedgekeurd door het Managementcomité Welzijn, Volksgezondheid en Gezin van juli 2024.

De definities zijn van toepassing in de context van de preventie en toepassing van afzondering en fixatie. **De definities houden geen oordeel in over wat toegelaten is of niet.** Hiervoor verwijzen we naar het decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp en in het kader van het decreet betreffende het jeugddelinquentierecht, het referentiekader voor GGZ en het kwaliteitskader VAPH. Daarnaast geven de multidisciplinaire richtlijnen voor de preventie en toepassing van afzondering en fixatie in de residentiële geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen en in de brede residentiële jeugdhulp ook aanbevelingen over goede praktijken met betrekking tot de toelaatbaarheid van afzondering en fixatie.

¹ Peeters, T., De Cuyper, K., Opgenhaffen, T., Vanhoof, J., Buyck, I., Put, J., Van Audenhove, C. (2020). [De preventie en toepassing van afzondering en fixatie in de residentiële geestelijke gezondheidszorg. Een multidisciplinaire richtlijn met zicht op de toekomst - Versie 2.1](#). Steunpunt Welzijn Volksgezondheid en Gezin.

² De Cuyper, K., Opgenhaffen, T., Droogmans, G., Beeckmans, D., Vanhoof, J., Mertens, N., Maes, B., Vanlinthout, E., van Achterberg, T., Nijs, S., Peeters, T., Put, J., Van Audenhove, C. (2022). [De preventie en toepassing van afzondering en fixatie in de brede residentiële jeugdhulp. Een intersectorale richtlijn met zicht op de toekomst](#). Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

³ Baert, S., Nijs, S., Maes, B., Noens, I., Opgenhaffen, T., De Cuyper, K. (2023). [De ontwikkeling van aanbevelingen voor de maximale afbouw van en het bewust omgaan met afzondering en fixatie om kansen te bevorderen en escalatie te voorkomen in de zorg voor personen met een handicap](#). Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

⁴ Cosemans, P., Noorthoorn, E., Ossaer, K. (2021). [Rapport proefmeting intersectoraal register VBM in brede jeugdhulp en Kinderpsychiatrische ziekenhuisdiensten](#). ICOBA. En Cosemans, P., Noorthoorn, E., Thomas, B., Ossaer, K. (2021). [Rapport proefmeting intersectoraal register VBM in psychiatrische ziekenhuisdiensten en vergunde zorgaanbieders aan personen met een handicap](#). ICOBA.

In deze definities wordt telkens de term 'zorggebruiker' gehanteerd, maar die kan naargelang de sector worden vervangen door een meer aangewezen term (bv. voor de voorzieningen jeugdhulp, de Gemeenschapsinstellingen, ...). Dit geldt ook voor de term 'zorgverlener/begeleider'.

Overzicht van de definities:

- **Afzondering:** Het verblijf van een persoon in een daartoe speciaal voorziene individuele afzonderingskamer, hetzij in een ander lokaal voor één persoon, welke de persoon niet zelfstandig kan verlaten (definitie van het Managementcomité WVG, februari 2019, met aanpassing – uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
Nota bij de definitie: Indien de zorggebruiker het lokaal wel zelfstandig kan verlaten is er geen sprake van afzondering.
- **Afzonderingskamer:** Een specifieke, veilig ingerichte, hoog beveiligde ruimte, welke de persoon niet zelfstandig kan verlaten (Managementcomité WVG, februari 2019).
Ook een EBK, extra beveiligde kamer, is een afzonderingskamer. ⁵
- **Agressie:** grenzen worden overschreden, of iemand dreigt daarmee. Agressief gedrag kan verbaal en/of non-verbaal geuit worden. Het berokkent anderen en/of de persoon zelf materiële, lichamelijke en/of psychische schade. De persoon die zich agressief gedraagt, is zich niet noodzakelijk bewust van de gevolgen en de effecten van zijn gedrag (<https://www.icoba.be/icobas-kijk-op-agressief-gedrag> - overgenomen uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **(Be)handelings-/begeleidingsplan:** een plan waarin alle afspraken in verband met de behandeling/begeleiding van de zorggebruiker zijn vastgelegd in samenwerking met en met akkoord van de zorggebruiker (desgevallend zijn vertegenwoordiger). (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Beslissingsbekwaam⁶:** Beslissingsbekwaamheid is het vermogen om vrij en overwogen beslissingen te nemen. Dit is een gradueel concept gaande van volledige beslissingsbekwaamheid, over gedeeltelijke beslissingsbekwaamheid tot volledige beslissingsonbekwaamheid. De beslissingsbekwaamheid van een zorggebruiker hangt niet automatisch af van zijn aandoening of leeftijd, maar is situatie- en tijdsgebonden (Liégeois 2014; Liégeois 2018). (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Comfortroom:** Een ruimte voor de-escalatie, ingericht als een rustgevende omgeving door gebruik te maken van aangename, rustgevende materialen en zintuiglijke prikkels. De

⁵ Nota bij de definitie: een afzondering gebeurt in de feiten ook in een andere ruimte dan een afzonderingskamer (hoewel dit niet volgens de richtlijn is): - Een andere kamer: deze kamer voldoet niet aan de hoogste kwaliteitseisen zoals bijvoorbeeld een time-out-ruimte, of intensive care. Deze kamer is afgesloten door een hulpverlener of vergrendeld met een slot. Dit is niet de eigen kamer van de zorggebruiker of de afzonderingskamer. (uit het rapport 'proefmeting intersectoraal register VBM'). - Een afzondering op de eigen kamer: de kamerdeur van de individuele kamer van de zorggebruiker is afgesloten door een hulpverlener of vergrendeld met een slot. (uit het rapport 'proefmeting intersectoraal register VBM')

⁶ In het decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp en binnen het kader van het decreet betreffende het jeugddelinquentierecht wordt de term 'bekwaam' gehanteerd. Een minderjarige is bekwaam als hij tot een redelijke beoordeling van zijn belangen in staat is, rekening houdend met zijn leeftijd en maturiteit. De minderjarige van twaalf jaar of ouder wordt vermoed in staat te zijn tot een redelijke beoordeling van zijn belangen.

zorggebruiker dient een comfortroom steeds op zelfstandige wijze te kunnen verlaten.
(Richtlijn GGZ, SWVG)

- **Communicatieve signalen:** Betekenisvolle, verbale en non-verbale signalen die de zorggebruiker al dan niet intentioneel uitzendt in interactie met anderen. (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Compartmentering:** in een lokaal een aparte ruimte voor één persoon creëren welke hij niet zelfstandig kan verlaten. Deze ruimte is niet volledig afgesloten. De mogelijkheid tot rechtstreeks wederzijds contact met andere personen die zich in het lokaal bevinden blijft steeds minstens visueel en auditief behouden. Bij personen met een visuele en/of auditieve beperking wordt de mogelijkheid tot rechtstreeks wederzijds contact via andere zintuigen voorzien. (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Crisis:** Een hevige en soms acute, emotionele reactie op een gebeurtenis die wordt opgevat als een bedreiging van een essentiële basisbehoefte. De reactie verloopt in fasen en na afloop is er een fundamentele verandering merkbaar. (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **De-escalatietechnieken:** het gebruik van verbale en non-verbale communicatievaardigheden, gericht op het doen afnemen van escalatie en hiermee ook het risico op gevaar of gewelddadig gedrag gedurende een escalatie (Price & Baker, 2012; NICE, 2015 – overgenomen uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp).
- **Doelgedrag:** het gedrag van de zorggebruiker waar de zorgverleners/begeleiders zich op richten met als doel dit gedrag te verminderen of af te bouwen of te vermijden (bijvoorbeeld gedragsproblemen zoals zelfverwonding). (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Dwang:** Er is sprake van dwang wanneer iemand tegen zijn wil wordt genoodzaakt iets te doen of te laten. (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Emotieregulatie vaardigheden:** Het vermogen van een individu om een bepaalde emotie om te zetten of een bepaalde strategie toe te passen om met die emotie om te gaan (Campos, Frankel & Camras, 2004; Eisenberg, Fabes, Nyman, Bernzweig & Pinuelas, 1994 – overgenomen uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp).
- **Ervaringswerkers:** personen die hun collectieve ervaringskennis inzetten om deze over te dragen aan anderen of bij te dragen aan de ondersteuning van mensen in maatschappelijk kwetsbare leefsituaties (Van Steenberghe, Reynaert, Roets & De Maeyer, 2020). Ervaringswerkers kunnen zowel zorggebruikers zijn met ervaring in de brede jeugdhulp als personen uit hun context, en kunnen als vrijwilliger of als betaalde werkracht hun collectieve ervaringskennis inzetten. (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)
- **Escalatie:** Toenemende negatieve emotionele spanning bij de zorggebruiker met een risico op agressie (naar zichzelf toe of naar anderen toe) of op een crisis. (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG)

- **Finaliteiten** van afzondering en fixatie⁷:
 - Afzondering en fixatie om de veiligheid te herstellen bij acuut en ernstig gevaar voor de fysieke en/of psychische integriteit van de zorggebruiker of andere personen. Er doet zich een noodtoestand voor. Een gevaar is:
 - **Ernstig** wanneer het schade aan een persoon impliceert,
 - **Acuut** wanneer de hulpverlener inschat dat de schade niet meer af te wenden is.
 - Afzondering en fixatie ter preventie van escalatie en om kansen te bevorderen:
 - **Preventie van escalatie** verwijst naar situaties waarin de hulpverlener een reëel risico op schade inschat, maar er nog voldoende tijd en mogelijkheid is om dit risico af te wenden. Hierbij is geen sprake van een noodtoestand.
 - **Kansen** verwijzen naar de mogelijkheden om iemands groei, welzijn en functioneren te bevorderen door activiteiten mogelijk te maken zoals het ondersteunen van welzijn op korte en lange termijn, het voorkomen van fysieke schade, het vrijwaren van habitueel functioneren, het verhogen van comfort, en het faciliteren van medische behandeling. Hierbij is er geen sprake van een noodtoestand.
 - Afzondering om de zorggebruiker te straffen.
 - Een **straf** is een handhavende maatregel die wordt opgelegd na een incident, wanneer het gevaar is geweken en de orde is hersteld. Het doel van de straf is leedtoevoeging als reactie op het gepleegde gedrag.
- **Fixatie:** Elke handeling of elk gebruik van materiaal of medicatie die de bewegingsvrijheid van een persoon beperkt, verhindert of belemmert, waarbij de persoon niet zelfstandig zijn bewegingsvrijheid kan herwinnen. Fixatie kan op drie wijzen worden toegepast:
 - Fysieke interventie: fixatie door middel van een interventie waarbij de persoon door één of meerdere zorgverleners/begeleiders op een fysieke wijze vastgehouden of geïmmobiliseerd wordt of waarbij de persoon op een fysiek gecontroleerde wijze verplaatst wordt of zich laat verplaatsen.
 - Mechanische fixatie: fixatie door middel van het aanwenden van mechanische hulpmiddelen bevestigd aan of in de directe omgeving van de persoon, welke niet zelfstandig door de persoon kan verwijderd worden. Hulpmiddelen voor het ondersteunen of corrigeren van de fysieke houding van de persoon bevestigd aan of in de directe omgeving van de persoon, en die niet zelfstandig door de persoon kan verwijderd worden, worden niet beschouwd als mechanische fixatie tenzij deze hulpmiddelen buiten hun oorspronkelijke doelstelling gebruikt worden.⁸

⁷ Het benoemen van deze finaliteiten houdt **geen oordeel** in over **wat toegelaten is of niet**. Hiervoor verwijzen we naar het decreet rechtspositie van de minderjarige, het referentiekader voor GGZ en het kwaliteitskader VAPH. Daarnaast geven de multidisciplinaire richtlijnen voor de preventie en toepassing van afzondering en fixatie in de residentiële geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen en in de brede residentiële jeugdhulp ook aanbevelingen over goede praktijken met betrekking tot de toelaatbaarheid van afzondering en fixatie.

⁸ Nota bij de definitie: In volgende situaties is er wel sprake van mechanische fixatie:

- Vermijden van zelfverwonding (bv. polsbanden, washandjes, armkoker)
- Prikkelreductie om escalatie te vermijden (blijfstoel, banden, stevige overall om uitkleden, scheuren of eten van stof te vermijden)
- Mechanische fixatie in het kader van valpreventie, bijvoorbeeld tijdens maaltijden

- Medicamenteuze fixatie: fixatie door middel van het acuut en chronisch gebruik van medicatie⁹
- **Functieanalyse:** het in kaart brengen van de functie die het doelgedrag voor de zorggebruiker heeft, als ook de factoren die invloed hebben op het in standhouden van het doelgedrag (Hermans, Raes & Orlemans, 2017 – overgenomen uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
- **Herstel:** Herstel is een manier van kijken naar conflicten, incidenten en delicten. Een herstelgerichte aanpak bestaat uit vier elementen. De dader, het slachtoffer en eventueel diens context worden samengebracht. Onderling overleg identificeert (1) de schade die resulteert uit het incident, (2) de noden van het slachtoffer en diens context die daaruit voortkomen, en (3) kent verplichtingen toe aan de dader om de schade te herstellen. Daarenboven zet de aanpak in op (4) de (her)opbouw van de interpersoonlijke relaties tussen de dader, het slachtoffer en diens context, door begrip op te bouwen voor elkaars waarden, normen en culturen en deze te valideren (Olson & Sarver, 2021 – uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG). Voor de GGZ(-richtlijn) wordt met de term herstel – of ook persoonlijk herstel – in deze sub-sector verwezen naar een diepgaand persoonlijk en uniek proces waarbij attitudes, waarden, gevoelens, doelen, vaardigheden en rollen van de persoon veranderen met als doel tot een bevredigend, hoopvol en waardevol leven te komen, ondanks de beperkingen die veroorzaakt worden door een psychische aandoening (Anthony, 1993)
- **Maatregel:** Afzondering of fixatie, al dan niet onder dwang toegepast. Met volgend onderscheid:
 - **Individuele maatregel:** De toepassing van een maatregel voor één individuele zorggebruiker.
 - **Collectieve maatregel:** De toepassing van een maatregel voor meerdere zorggebruikers.
 - **Ongeplande maatregel:** Een maatregel wordt als ongepland beschouwd wanneer deze een reactie vormt op een toestand van één of meerdere personen die qua intensiteit, timing en locatie niet met zekerheid te voorspellen is. Ook als er vooraf beslissingen zijn genomen over hoe de toepassing zou verlopen in dergelijke situaties, gaat het om een ongeplande maatregel.
 - **Vooraf geplande maatregel:** Een maatregel wordt als gepland beschouwd wanneer deze vooraf wordt bepaald in termen van uitvoering, timing en locatie in het licht van (een) gebeurtenis(sen) die zeker zal/zullen plaatsvinden.
- **Naaste(n):** Een belangrijke persoon in het leven van de zorggebruiker, iemand die de zorggebruiker vertrouwt en waar hij een hechte relatie mee heeft. Deze personen kunnen verschillen van zorggebruiker tot zorggebruiker (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).

⁹ Over de definitie van medicamenteuze fixatie is nog discussie. We nemen de eerder goedgekeurde definitie (Managementcomité WVG van 18 februari 2019) voorlopig verder op, maar onder voorbehoud van een betere omschrijving op termijn.

- **Nood aan medische zorg:** er doen zich risico's voor met betrekking tot de gezondheidstoestand van de zorggebruiker (bv. risico's met betrekking tot de veiligheid of risico op pijn) waarvoor deze beschermd dient te worden en/of er is medisch-technische expertise vereist (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG) .
- **Omstanders:** De zorggebruikers en zorgverleners/begeleiders die getuige zijn (1) van een afzondering of fixatie zonder eraan deel te nemen en/of (2) van het incident dat eraan voorafging.
- **Proportionaliteit:** De maatregel en de wijze waarop deze wordt uitgevoerd, staan in verhouding met de ernst van de dreiging of het gevaar (Dirix, Tilleman & Lierman, 2018 – uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
- **Ruimte voor spanningsreductie:** een ruimte of omgeving die specifiek ingericht is of specifiek ter beschikking gesteld wordt voor spanningsreductie. Dit is niet de eigen kamer. De zorggebruiker kan hier vrijwillig gebruik van maken wanneer hij zich angstig, rustig of boos voelt. De zorggebruiker kan deze ruimte zelfstandig verlaten.

Comfortroom, time-outruimte, prikkelarme ruimte ... zijn hier voorbeelden van.

- Noot: uit het rapport voor de MDR brede jeugdhulp bleek dat comfortroom voor de jeugdhulp minder herkenbaar is. Vandaar het voorstel voor 'ruimte voor spanningsreductie'. Dit kan ook een buitenruimte of tuin zijn.
- **Second opinion:** Het advies van een bevoegde zorgverlener/begeleider wordt gevraagd, die niet betrokken was bij de beslissing tot afzondering of fixatie (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
- **Signaleringsplan:** Het is een middel voor het vroegtijdig detecteren van toenemende emotionele spanning van de zorggebruiker, alsook het inventariseren van manieren waarop zorgverleners/begeleiders en de zorggebruiker best reageren in deze situatie. Het wordt opgesteld met oog op vroeg-signalering, en aldus de preventie van escalatie of crisis. Een signaleringsplan wordt gemaakt op maat van en in samenwerking met de zorggebruiker. Indien nodig wordt het signaleringsplan geactualiseerd nadat er zich een escalatie of crisis heeft voorgedaan (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
- **Straf:** het handhavend optreden na een incident, wanneer het gevaar reeds geweken is en de orde reeds hersteld is. De straf heeft een leed-toevoegend doel (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).¹⁰
- **Subsidiariteit:** Een meer ingrijpende maatregel is enkel toelaatbaar als een minder ingrijpende maatregel niet volstaat (Dirix et al., 2018 – uit de richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).

¹⁰ In de tekstvoorstellen voor de herziening van het 'decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp en binnen het kader van het decreet betreffende het jeugddelinquentierecht' wordt de term 'sanctie' gehanteerd.

- **Time-out:** het geheel van maatregelen dat genomen wordt om voor een beperkte tijd een zorggebruiker te verwijderen van de gedeelde ruimte op een afdeling en onder te brengen in andere ruimte (zoals de eigen kamer, een ander lokaal, ...). De zorggebruiker kan deze ruimte zelfstandig verlaten. (gebaseerd op definitie uit de inspectierapporten kinder- en jeugdpsychiatrie, OOC en proeftuinen en voorzieningen minderjarigen VAPH)¹¹.
- **Toestemming:** Deze term wordt hier begrepen in de zin van geïnformeerde toestemming in de Wet Patiëntenrechten. De toestemming gegeven door de zorggebruiker (desgevallend zijn vertegenwoordiger) voldoet aan volgende voorwaarden. Deze toestemming is vrij van dwang en richt zich op een specifieke handeling. De toestemming wordt voorafgaand aan een handeling gegeven en is bovendien te allen tijde herroepbaar, ook wanneer hierover voorafgaand afspraken gemaakt zijn. De toestemming wordt in beginsel gegeven door de zorggebruiker zelf. Indien deze zorggebruiker beslissingsonbekwaam is, geeft de wettelijke vertegenwoordiger van de zorggebruiker toestemming (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
- **Vrijheidsbeperkende maatregelen:** zijn alle maatregelen (m.i.v. de maatregelen afzondering en fixatie) die een beperking van keuzevrijheid en/of de bewegingsvrijheid en/of contact met de buitenwereld van de zorggebruiker inhouden. (Managementcomité WVG, februari 2019)

Het gebruik van vrijheidsbeperkende maatregel gebeurt zowel binnen als buiten een context van een rechterlijke beslissing (zoals gedwongen opname of een maatregel in het kader van jeugdhulp of in het kader van het jeugddelinquentierecht) en ongeacht of het gaat om een verblijf of opname in een gesloten, dan wel open setting.
- **Zorgverlener/begeleider:** Alle personen met behandeling-, zorg- en/of begeleidingstaken in één van de betrokken sub-sectoren (Richtlijn brede residentiële jeugdhulp, SWVG).
- **Zorggebruiker:** alle personen die behandeling-, zorg- en/of begeleiding ervaren in één van de betrokken sub-sectoren (nota Managementcomité).

¹¹ Noot: in de jeugdhulp bestaat er ook (externe) time out bij een vastgelopen traject in een andere afdeling of (partner) voorziening, op een zorgboerderij, in de thuisomgeving, of – als laatste optie – in een gemeenschapsinstelling